خلیج‌فارس به روایت اسناد تاریخی ۲۵۰۰ساله در روزی که تقویم هم به نام این پهنه آبی همیشه جاوید است

به جز «پارس» نامی ندارم!

حسین بیات| تمام متون قدیمی جغرافی جهان از نقشه‌های هکاتئوس و بطلمیوس تا آثار جغرافی‌دانان و جهانگردان مسیحی و مسلمان، شعبه‌ای بزرگ از اقیانوس هند را که از جنوب ایران به‌موازات بحر احمر تا قلب دنیای قدیم پیش رفته است، دریای فارس نامیده‌اند؛ یعنی خلیج‌فارس امروزی و دریایی که امروز عمان نامیده می‌شود درحقیقت دریای بزرگ پارس بوده است. از سده‌های هفتم و هشتم پیش از میلاد، تمام عالمان ازجمله آناکسی ماندر، هکاتئوس ، هرودوت، محمدبن‌موسی خوارزمی، ابوزید بلخی، ابن‌فقیه، ابن‌فضلان، استخری، ناصرخسرو و... دریای جنوبی ایران را با اسامی‌ای نظیر خلیج‌فارس، خلیج‌پارس، دریای فارس، بحرالفارس، بحر فارس، سینوس پرسیکوس، ماره‌پرسیکوس، گلف پرسیک، پرژن گلف(گالف)، پرزشیر گلف، پرسیس یا پرسیکوس نامیده‌اند. در ادامه از میان برخی منابع تاریخی جغرافیایی، سندیت نام خلیج‌فارس را بررسی خواهیم کرد.

خلیج فارس در منابع خارجی

مورخان و جغرافی نگاران یونانی پیش از میلاد در شرح وقایع تا سده۷قبل‌ازمیلاد مسیح یعنی سقوط حکومت عیلام و تشکیل حکومت ماد و روی کار آمدن هخامنشیان، دریای مکران و خلیج‌فارس را دریای پارس می خوانده‌اند. در کتیبه‌ای از داریوش هخامنشی، واژه یا عبارت «درایه تیه هچا پارسه آئی تی» Draya tya hacha Parsa aity بر آبراه خلیج‌فارس اطلاق شده است که معنایش می‌شود «دریایی که از پارس می‌رود.»

بر همین اساس، یونانیان نخستین ملتی هستند که به این دریا، نام «پرس» و به سرزمین ایران، نام پارسه، پرسای و پرسپولیس یعنی شهر یا مملکت پارسیان را داده‌اند. فیثاغورس(۵۶۹-۵۰۰قبل میلاد) در سیاحت‌نامه ایران و هکاتئوس هلطی ملقب به پدر جغرافیا در سال ۴۷۵ قبل از میلاد از نام دریای پارس استفاده کرده‌اند. طبق نوشته مورخان و جغرافی نگاران یونانی همچون هرودت(۴۸۴-۴۲۵ قبل میلاد)، کتزیاس(۴۴۵-۳۸۰قبل میلاد)، گزنفون(۴۳۰-۳۵۲قبل میلاد) و استرابن(۶۳-۲۴قبل میلاد) نام پارس بر تمام پهنه‌های آبی و خاکی این محدوده اطلاق می‌شده است. در آثار و نقشه‌های جهانی اَبَرخُس یا هیپارکوس، دانشمند، ریاضی‌دان و جغرافی‌دان(۱۹۰-۱۲۰قبل میلاد) که یکی از نقشه‌نگاران درخشان زمان خود بوده است، آشکارا خلیج‌پارس و دریای سرخ(خلیج‌عرب) مشخص شده‌اند.

خلیجی که هیچ‌گاه عربی نبوده است

نئارخوس، دریاسالار مقدونی که در سال۳۲۶ قبل از میلاد به دستور اسکندر مقدونی، دریای پارس را پیموده و تا دهانه رود سند پیش رفته است، در سفرنامه خود می‌نگارد: «اسکندر خیال داشت کشتی‌های زیاد ترتیب داده و خود از دهانه سند تا دریای هند و پارس سیر نماید.». او در جای دیگری نوشته است: «رودخانه اندیان، سرحد خوزستان و فارس و پس از سند، بزرگ‌ترین رودخانه است. هیچ‌یک از سواحلی که پیمودم، مانند دریای پارس‌آباد و معمور نبود.»

دیسئارکوس(۳۲۵-۲۸۵قبل از میلاد) در نقشه جهان نمای خود، خلیج‌پارس و خلیج‌عربی (دریای سرخ) را به‌روشنی نشان داده است. اراتوستن سیرنایی(حدود ۲۷۶-۱۹۰قبل از میلاد)، جغرافی‌نگار بزرگ که زمانی ریاست کتابخانه اسکندریه را برعهده داشته و نظریه‌های مهمی درباره شکل و جایگاه زمین ارائه کرده است، در همه آثارش به‌روشنی از نام‌های خلیج‌فارس و خلیج‌عرب یا دریای سرخ یاد کرده است.

تلفظ جهانی یک نام

فلاویوس آریانوس، مورخ یونانی که در قرن دوم میلادی می‌زیست، در کتاب آنابازیس برای نام خلیج‌فارس واژه «پرسیکون کاای‌تاس» را به‌کار برده است. استرابون، جغرافی‌دان معروف یونانی، هم که در نیمه قرن اول میلادی زندگی می‌کرد، در کتاب خود پی‌درپی از همین واژه برای معرفی خلیج‌فارس بهره برده است و به‌ویژه تصریح می‌کند اعراب بین دریای سرخ و پرسیکون کاای‌تاس(خلیج‌فارس) روزگار می‌گذرانند.

همچنین کوین توس کورتیوس روفوس، مورخ رومی در قرن اول میلادی، نام لاتین «آکوارم پرسیکو» را برای خلیج‌فارس به‌کار برده است که به معنای آبگیر پارس است. بطلمیوس هم که از بزرگ‌ترین جغرافی‌دانان عالم است، در کتاب جغرافیای عالم و نقشه موجود در آن(قرن دوم میلادی) از این آبراه با نام «پرسیکوس سینوس» یاد کرده است که دقیقا به مفهوم «خلیج‌فارس» است. در برخی منابع لاتین، این واژه به‌صورت سینوس پرسیکوس و ماره پرسیکوم(دریای پارس) هم ذکر شده است.

در بسیاری از زبان‌های زنده دنیا نیز همین واژه سینوس پرسیکوس برای معرفی نام خلیج‌فارس وارد شده است، چنان که در زبان‌های فرانسه به‌صورت Golfe Persique، در زبان انگلیسی به‌صورت Persian Gulf، در زبان آلمانی به‌صورت Persischer Golf، در زبان ایتالیایی به‌صورت Golfo Persico، در زبان روسی به‌صورت Persidskizaliv، در ژاپنی به‌صورت Perusha Wan و در ترکی به‌صورت Farsi Korfozi ثبت شده است.

فارسی همچون شاهنامه

در کتاب ارزشمند شاهنامه فردوسی که سند ملی هویت ایرانی نامیده می‌شود، با قدمتی بیش از هزار سال چنین آمده است:

ببین این شگفتی که دهقان چه گفت
بدان گه که بگشاد راز از نهفت
به شهر کجاران به دریای پارس
چه گوید ز بالا و پهنای پارس

علاوه بر شاهنامه در منابع تاریخی و جغرافیایی پس از اسلام تا قرن حاضر نیز مکرر برای شناسایی و معرفی آبراه خلیج‌فارس از واژه‌ها و عبارات «بحر فارس»، «البحرالفارسی»، «الخلیج‌الفارس» و «خلیج‌فارس» استفاده شده است. در قدیمی‌ترین کتاب جغرافیایی عربی با نام البلدان که احمدبن ابی یعقوب(متوفی ۲۹۰قمری) مشهور به معلم جغرافیای مسلمین در قرن سوم قمری تألیف کرده، چنین آمده است: «دجیل اهواز تا اهواز جریان دارد و آن‌گاه همچنان می‌رود و در محل حصن مهدی به دریای پارس می‌ریزد.»

ابوبکر احمدبن‌محمد بن اسحاق همدانی، مشهور و معروف به ابن‌فقیه در کتاب «البلدان ابن‌فقیه» که در سال۲۷۹ قمری به عربی تألیف شده، درباره خلیج‌فارس چنین آورده است: «و اعلم ان بحر فارس و الهندهما بحر واحد لاتصال احدهما بالآخر.»؛ یعنی «بدان که دریای پارس و هند از برای پیوستگی به یکدیگر هر دو یک دریا هستند.»

همچنین ابوعلی احمدبن عمر بن رسته در کتابش الاعلاق النفیسه، در سال ۲۹۰قمری درباره خلیج‌فارس چنین نوشته است: «فاما البحر الهندی یخرج منه خلیج الی ناحیه فارس یسمی الخلیج فارس... و بین هذین الخلیجین ارض الحجاز و الیمن و سایر بلاد العرب.»؛ یعنی: «اما دریای هند از آن خلیجی به سوی ناحیت پارس بیرون آید که خلیج‌فارس نام دارد و بین این دو خلیج یعنی خلیج احمر و خلیج پارس، سرزمین حجاز و یمن و دیگر بلاد عرب واقع است.»

نقشهٔ امپراطوری ایران در سال ۱۱۲۶ خورشیدی، چاپ شده در لندن که نام خلیج فارس «Persian Gulf» و نام دریای عمان «Persian Sea» نوشته شده‌است

هویت و تاریخ چندهزارساله یک کشور

دکتر محمد عجم

یادداشت

باید گفت که هر نامی این‌قدر مهم نیست. نام خلیج‌فارس را باید از نام‌های دیگر جدا کرد؛ زیرا وقتی از خلیج‌فارس حرف می‌زنیم، بحث بر سر یک نام نیست، بلکه داریم از هویت و تاریخ چندهزارساله یک کشور دفاع می‌کنیم. وقتی ما رکورد دوهزاروپانصدساله ثبت پیوسته نام خلیج‌فارس را در نقشه‌های متعدد و معتبر از آن خود کرده‌ایم، نمی‌توانیم بگوییم که یک نام تنهاست. بسیاری از نقشه‌ها و کتاب‌هایی که از خلیج‌فارس نام برده‌اند، خود ثبت جهانی یونسکو هستند. نامی که بیش از ۲هزارو۴۰۰سال در تمام زبان‌های دنیا و اسناد مکتوب و نقشه‌ها آمده است، یک نام نیست؛ هویت و تاریخ یک منطقه و درمجموع هویت و تاریخ جهان است. احادیث معتبری از پیامبر(ص) است که به بحر فارس اشاره می‌کنند. به این ترتیب وقتی کتب مقدس اسلامی، مسیحی و یهودی به یک نام اشاره می‌کنند، این هویت و وجوه دیگری نیز می‌یابد که حفظش برای بشر بسیار مهم است. شهرهای زیادی نامشان عوض شده و مهم نبوده است، اما وقتی حرف تغییر نامی پیش می‌آید که رکوردی دوهزاروپانصدساله در اسناد مکتوب دارد و چه‌بسا قدیمی‌تر نیز باشد، نمی‌توان به‌راحتی از کنارش گذشت. این نام به اعماق تاریخ رفته است. چنین تغییری نه‌تنها برای ما که برای تمام مردم جهان پذیرفتنی نیست، کمااینکه ژاپنی‌ها با کره بر سر تغییر نام دریای ژاپن، همین دعوا را دارند؛ با این تفاوت که این دریا در منابع مکتوب، تنها قدمتی دویست‌ساله دارد.

دکتر محمد عجم به‌عنوان یکی از بنیان‌گذاران، محققان و فعالان مرکز مطالعات خلیج‌فارس و مرکز پرشن‌گلف آنلاین، نقش مهمی در ثبت چنین روزی در تقویم کشور داشته است. درواقع او پیشنهاد دهنده و تهیه‌کننده طرح‌های توجیهی برای ثبت چنین روزی در تقویم ماست.

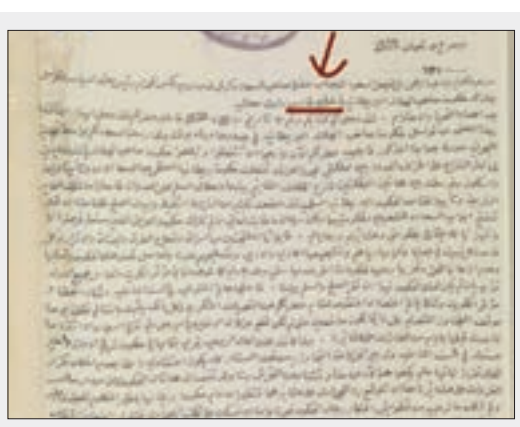
اعراب می‌گویند اینجا نام‌های متفاوتی داشته است و خلیج‌فارس یکی از آن‌هاست، اما نخستین و تنها نام جغرافیایی این پهنه آبی، خلیج‌فارس و معادل‌هایی مانند «دریای‌پارس» بوده است. اولین درخواست برای تغییر نام خلیج‌فارس را صباح احمد جابرالصباح(امیر پیشین کویت متوفی ۲۰۲۰) مطرح کرد که در زمان جوانی وزیر فرهنگ بود. جالب است بدانید خود کویت، قبل از استقلال اصلا به نام کویت شناخته نمی‌شد و خودشان به‌جای اینکه بگویند «از کویت هستیم»، می‌گفتند «از خلیج‌فارس هستیم.» سربرگ‌های رسمی و تمبرهای پستی‌شان همه به نام خلیج‌فارس بود؛ یعنی شناختن کویت منوط به این بود که ابتدا نام خلیج‌فارس را بیاورند. مصر هم که پایه‌گذار ناسیونالیسم عربی است، چنین ادعایی ندارد و خود جمال عبدالناصر در سخنرانی مهمش در روز ملی‌شدن کانال سوئز(۱۹۵۶ میلادی) رو به صهیونیست‌ها می‌گوید: «بدانید که امت عربی، امت بزرگی است؛ از اقیانوس اطلس تا خلیج‌فارس امتداد دارد.» متأسفانه خود ما در ابتدای انقلاب اسلامی، نام خلیج‌فارس را از اهمیت انداختیم، اما امروز نباید آن اشتباه را تکرار کنیم. باید به نحوی عمل کنیم که هیچ نام دیگری برای خلیج‌فارس به‌کار برده نشود. خوشبختانه ایرانی‌ها الان به این نام حساس شده‌اند و جهان هم پذیرفته که خلیج‌فارس همیشه خلیج‌فارس بوده است؛ البته در این میان، همیشه شیطنت برخی افراد وجود داشته است و خواهد بود.

نقشه خلیج‌فارس متعلق به سال۱۸۶۲ میلادی که در کتابخانه ملی بریتانیا نگهداری می‌شود

نقشه رسمی دولتی عربی از خلیج‌فارس، چاپ دمشق که در کتاب‌های درسی سوریه در سال۱۹۳۶ منتشر شده است

عبارت خلیج‌الفارسی در نامه عبدالعزیز، بنیان‌گذار عربستان، به نماینده بریتانیا در خلیج‌فارس

نمونه‌ای از نامه‌نگاری‌های صباح‌الناصرالصباح، از مقامات ارشد کویت که سربرگ نامه مزین به نام خلیج‌فارس است

درباره تونل زیرزمینی ارگ که زیر خاک مدفونش کردند

یک راه مخفی باقی‌مانده از جنگ جهانی دوم

محمد کاملان

تاریخ حرم

بهمن۱۳۹۲ یک خبر عجیب، تیتر یک رسانه‌های مشهدی و حتی ملی شد؛ کشف یک تونل بزرگ زیرزمینی در خیابان امام‌خمینی(ره) و حوالی میدان ده‌دی.

کارگران شرکت آب که مشغول حفاری برای طرح جمع‌آوری آب‌های سطحی و فاضلاب بودند، ناگهان با این تونل روبه‌رو شدند و از همان موقع، افسانه‌سرایی‌ها و قصه‌گویی‌ها درباره آن آغاز شد. عده ای می گفتند اینجا را زمان جنگ به‌منظور پناهگاه ساخته‌اند و بعدها کارکردش را از دست داده است. یک عده هم آن را به انگلیسی‌ها نسبت دادند و گفتند و نوشتند که از پادگان لشکر تا میدانگاهی ارگ، این تونل را کشیدند تا دور از دید مردم تردد کنند. عده‌ای هم با استناد به سنگ‌قبرهای کشف‌شده روی دیوار تونل به این نتیجه رسیدند که اینجا نه تونل که قبرستانی زیرزمینی بوده است. طول راه اصلی تونل، شصت متر بود و یک شاخه انشعابی چهل‌متری هم بعد از مقداری کندوکاو کشف شد.

ویژگی خاص تونلی که کارگران شرکت آب کشف کردند، این بود که سازه آن بعد گذشت این همه سال، همچنان سالم بود و هیچ اتفاقی برای آجرهای بندکشی‌شده با ضربی هلالی آن نیفتاده بود. سازندگان تونل حتی فکر تزئین دیوارهای آن را هم کرده بودند و هرچه از سنگ‌قبرهای دوران صفویه در قبرستان‌های تخریب‌شده مشهد پیدا کرده بودند، روی دیوارهای تونل چسبانده بودند و به همین دلیل، باستان‌شناسان را به این اشتباه انداخته بود که نکند اینجا قبرستانی زیرزمینی مثل آنچه در فرانسه وجود دارد، باشد. اما در کندوکاوها هیچ استخوانی پیدا نشد که این فرضیه را ثابت کند.

کارشناسان میراث بالاخره بعد از چند روز بررسی و کندوکاو، بقایای یک تونل دیگر را هم پیدا کردند؛ تونلی که البته نه برای عبور مردم که آبراه بود و تنها باقی‌مانده‌های قناتی قدیمی در همان حوالی که عمرش بیشتر از سازه عجیب‌وغریب پیداشده در زیر خیابان ارگ بود. اما کارشناسان میراث فرهنگی بعد از چند روز بررسی و کندوکاو به این نتیجه رسیدند که تونل پیداشده در زیر خیابان ارگ، یک راه زیرزمینی با عمری حدود اصدساله بوده که در زمان جنگ جهانی دوم به‌عنوان معبری زیرزمینی یا پناهگاه ساخته‌شده است و تزئیناتی که روی درودیوار آن وجود دارد، نشان می‌دهد که اینجا محل عبور مردم بوده و به احتمال زیاد طولش خیلی بیشتر از آن چیزی که پیدا شد، بوده است. آن‌طور که کارشناسان گفتند، بعدها و زمانی که پای آهن و سیمان به ساخت‌وسازها در مشهد باز شده است، این تونل زیرزمینی را یک‌بار با همین وسایل مرمت کرده‌اند تا مقاوم‌تر از قبل شود. رایزنی‌ها برای نگهداری این تونل مرموز عجیب آغاز شد. روال مرسوم در دنیا این است که هرزمان چنین آثاری پیدا می‌شود، آن را به جاذبه گردشگری تبدیل می‌کنند؛ مثل تونل یا قبرستانی زیرزمینی که چندسال قبل در فرانسه پیدا شد و حالا یکی از جاذبه‌های گردشگری این کشور است. این فرایند اما برای تونل خیابان ارگ کاملا برعکس پیش رفت. تونل به این دلیل که بودجه کافی برای بررسی کامل آن وجود نداشت و پروژه جمع‌آوری آب‌های سطحی را مختل کرده بود، دوباره مدفون شد تا یک ظرفیت گردشگری به‌راحتی از بین برود. این اولین‌باری نبود که در زیر خیابان ارگ، بقایای بنایی قدیمی پیدا می‌شد؛ حدود یک ماه قبل از این ماجرا، در حین بازسازی پیاده‌روهای خیابان امام‌خمینی(ره) و درست جلوی پاساژ محدثی، یک حمام و آب‌انبار قاجاری نسبتا سالم پیدا شد و چند هفته قبل از آن هم بقایای یک آب‌انبار، درست جلوی بازار حکیم پیدا شده بود. بر سر این دو بنای ارزشمند تاریخی به‌دلیل توافق نکردن مالکان با شهرداری و میراث، همان بلایی آمد که سر تونل زیرزمینی آمد و بازهم در سکوت کامل خبری و چراغ خاموش هردوی آن‌ها را زیر سنگ‌فرش پیاده‌رومدفون کردند. اما این آخرین‌باری نخواهد بود که یک بنای تاریخی از زیر آسفالت‌های خیابان ارگ بیرون می‌زند. کارشناسان میراث فرهنگی می‌گویند مشهد جزو شهرهایی است که ساخت‌وسازهای آن روی بقایای قدیمی‌تر از زمان کنونی قرار گرفته است و در بافتی تاریخی مثل ارگ، ممکن است با هرگودبرداری و ساخت‌وساز، بنای تاریخی جدیدی کشف شود و البته به سرنوشت سه بنای دیگر دچار و دوباره مدفون شود.

نمایی از ارگ حکومتی مشهد در دوره قاجار